संस्कृतव्याकरण

1613

ग्रं. नं. ५८

४८। व्या ९३

मध्यसिद्धान्तकौमुदी

हस्तलिखित ग्रंथ संग्रह

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

॥ अथ मध्यसिद्धांतकौमुदीप्रारंभः ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

राजवाडे संशोधन मंदिर
क्रमांक ... 28

लणमध्योत्सिद्धांझकः५

श्री लक्ष्मीनृसिंहाय नमः॥ ॥नत्वा वरदराजं श्रीगुरून्भट्टोजिदीक्षिता न् करोति पाणिनीयानां मध्यसिद्धान्तकौमुदीं॥१॥ ॥अइउण्। ऋऌक्। एओङ्। ऐऔच्। हयवरट्। लण्। ञमङणनम्। झभञ्। घढधष्। जबगडदश्। खफछठथचटतव्। कपय्। शषसर्। हल्॥ इति सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि॥ हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः। हकारो द्विरुपात्तोयमटि शल्यपि वांछता॥ अर्हेणाधु क्षदित्यत्र हुं दकिण्ढावीप्यते॥१॥ ॥हलन्त्यम्॥ उपदेशेंत्यं हल्कि इत्स्यात्। उपदेश आद्योच्चारणं सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रेषु कृतं नीयं सर्वत्र॥ ॥अदर्शनं लोपः॥ प्रसक्तस्याऽदर्शनं लोपसंज्ञं स्यात्॥ ॥तस्य लोपः॥ तस्येतो लोपः स्यात्। णाद रामः ॥१॥

धातुसूत्रगणोणादिवाक्यलिंगानुशासनं॥ आगमः प्रत्ययादेशा उपदेशाः प्रकीर्तिताः॥

ताल्वादिषु सभागस्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽच् उदात्तसंज्ञः स्यात् ॥४

२ प्रत्याहारेष्वितां न ग्रहणं ॥४

यो ण्णार्थाः ॥ ॥आदिरंत्येन सहेता ॥ ॥ अंत्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्व
स्य च संज्ञा स्यात् । यथा अण् इति अइउवर्णानां संज्ञा । एवमच् हल् अल् इत्याद
यः ॥ ॥ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः ॥ ॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वां कालइव कालो य
स्य सोऽच् क्रमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात् । स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा ।
॥ ॥उच्चैरुदात्तः ॥ नीचैरनुदात्तः ॥ समाहारः स्वरितः ॥ ॥ स नव विधोऽपि प्रत्ये
कमनुनासिकत्वाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा ॥ ॥मुखनासिकावचनोऽनु
नासिकः ॥ ॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकः स्यात् । त
दित्थं । अ इ उ ऋ एषां प्रत्येकमष्टादशभेदाः । ऌवर्णस्य द्वादश । तस्य दीर्घाभा

ताल्वादिषु सभागस्थानेषु अधोभागे निष्पन्नोऽच् अनुदात्तसंज्ञः स्यात् ॥४

उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन् सोऽच् स्वरितसंज्ञः स्यात् ॥४

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan

3

म॰सु ॥२॥ वा स्यात्। एचामपि द्वादश। तेषां ह्रस्वाभावात्॥ ॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं॥
ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं
स्यात्॥ ऋऌवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं॥ अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः।
इचुयशानां तालु। ऋटुरषाणां मूर्धा। ऌतुलसानां दन्ताः। उपूपध्मानी
यानामोष्ठौ। ञमङणनानां नासिका च। एदैतोः कण्ठतालु। ओदौतोः कण्ठो
ष्ठं। वकारस्य दन्तोष्ठं। जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं। नासिकानुस्वा
रस्य॥ यत्नो द्विधा। आभ्यन्तरो बाह्यश्च॥ आद्यः पंचधा॥ स्पृष्टेषत्स्पृ रामः
ष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्॥ तत्र स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानां। ईष ॥२॥

त्स्पृष्टमंतस्थानां।इषद्विवृतमूष्मणां।विवृतंस्वराणां।ह्रस्वस्यावर्णस्यप्रयोगेसं
वृतं।प्रक्रियादशायांतुविवृतमेव॥ बाह्यस्त्वेकादशधा॥ विवारःसंवारःश्वा
सोनादोघोषोघोषोल्पप्राणोमहाप्राणउदात्तोनुदात्तः स्वरितश्चेति।खर
शोविवाराःश्वासाअघोषाश्च।हशःसंवारानादघोषाश्च।वर्गाणांप्रथमतृ
तीयपंचमायणश्चाल्पप्राणाः।अन्येमहाप्राणाः।वर्गाणांद्वितीयचतुर्थौशल
श्चमहाप्राणाः।कादयोमावसानाःस्पर्शाः।यणोंतस्थाः।शलऊष्माणः।अचः
स्वराः।≍क≍खइतिकखाभ्यांप्रागर्द्धविसर्गसदृशोजिह्वामूलीयः।≍प≍फइ
तिपफाभ्यांप्रागर्द्धविसर्गसदृशउपध्मानीयः॥अंअःइत्यचःपरावनुस्वार

म॰सु॰ ॥७॥ विसर्गः॥ ॥अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः॥ ॥अविधीयमानोऽणुदिच्च सवर्ण
स्य संज्ञा स्यात्। अत्रैवाण् परेण णकारेण। कुचुटुतुपु एते उदितः। तदेवम् अ इत्यष्टादशानां
संज्ञा। तथेकारोकारौ। ऋकारस्त्रिंशतः। एवं ऌकारोऽपि। एचो द्वादशानां। अनुनासि
कानुनासिकभेदेन यवला द्विधा। तेनाऽननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा॥ ॥परः स
न्निकर्षः संहिता॥ ॥वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात्॥ ॥ह
लोऽनन्तराः संयोगः॥ ॥अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः॥ ॥सुप्तिङन्तं
पदं॥ ॥सुबन्तं तिङन्तं च पदसंज्ञं स्यात्॥ ॥छ॥ ॥इति संज्ञाप्रकरणं॥ ॥छ॥ रामः॥
॥ ॥इको यणचि॥ ॥इकः स्थाने यण् स्यादचि संहितायां विषये। सुधी उपास्य इति ॥७॥

4A

झलांजशंरझातक्ष्मशिपरे ४

त्थिते॥ ॥तस्मिन्नितिनिर्दिष्टे पूर्वस्य॥ ॥सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानंकार्यं वर्णांत

रेणाव्यवहितस्यपूर्वस्यक्षेयं॥ ॥स्थानेंतरतमः॥ ॥प्रसंगेसतिसदृशतमआदेशःस्या

त्।सुध्यूपउपास्यइतिजाते॥ ॥अनचिच॥ ॥अचःपरस्ययरोद्वेवास्तोनत्वचि॥ ॥

॥ ॥झलांजशझशि॥ इतिधस्यदः॥ ॥संयोगांतस्यलोपः॥ ॥संयोगांतंयस्य

दंतस्यलोपःस्यात्॥ ॥अलोंत्यस्य॥ ॥षष्ठीनिर्दिष्टांत्यस्यादेशःइतिप्राप्ते॥यणःप्र

तिषेधोवाच्यः।सुध्युपास्यः।मध्वरिः।धात्रंशः।लाकृतिः॥ ॥एचोयवायावः॥ ॥

एचःक्रमात्अयुअवुआयुआवुस्युःएतेस्युरचि॥ ॥यथासंख्यमनुदेशःसमानां॥

समसंबंधीयोविधिर्यथासंख्यंस्यात्।हरये।विष्णवे।नायकः।पावकः॥ ॥वांतो

अत्रहीनंपरेणसंयोज्यं॥३

अध्वपरिमाणे गम्यमाने गोर वादेशः यूतिशब्दे परे ॥ गोर्यूतौ छंदस्युपसंख्यानं ॥ 5

म·सु· ॥४॥ ~~वान्तो यि प्रत्यये~~ ॥ ॥ यादौ प्रत्यये परे ओदौतोरव् आव् एतौ स्तः ॥ गव्यं ॥ नाव्यं ॥ अध्वपरिमाणे च ॥ गव्यूतिः ॥

॥ ॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ॥ ॥ यादौ प्रत्यये धातोरेव चेद्वान्तादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य ॥ लव्यं ॥ अवश्यलाव्यं ॥ तन्निमित्तस्य किं ॥ ओयते ॥ औयत ॥ ॥ पेर २

क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ॥ ॥ यान्तादेशनिपातनार्थमिदं ॥ शक्यार्थे किं ॥ क्षेतुं जेतुं योग्यं क्षेयं पापं जेयं मनः ॥ ॥ क्रय्यस्तदर्थे ॥ ॥ क्रेतारः क्रीणीयुरितिबुध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यं ॥ क्रेयमन्यत् ॥ क्रयणार्हमित्यर्थः ॥ ॥ अदेङ् गुणः ॥ ॥ अदेङ् च गुण

ग्राम: ॥४॥ संज्ञः ॥ ॥ तपरस्तत्कालस्य ॥ ॥ तपरस्तात्परो वा उच्चार्यमाणः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य ॥ ॥ आद्गुणः ॥ ॥ अवर्णादचि परे पू

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

प्रथमातिक्रमे कारणाभावात्प्रथम एव भवति ॥४

वृपरयोरेकोगुणादेशः स्यात् । उपेंद्रः । गंगोदकं ॥ ॥ उपदेशेऽजनुनासिक इत् ॥ ॥ उ
पदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् । प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः ॥ लण्सूत्रस्था
वर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा ॥ ॥ उरण्रपरः ॥ ॥ ऋ इति त्रिंश
तः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्त्तते । कृष्णर्द्धिः । तवल्कारः ॥ ॥
॥ ॥ लोपः शाकल्यस्य ॥ ॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपो शि परे ॥ ॥
॥ ॥ पूर्वत्रासिद्धं ॥ ॥ सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा । त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्र
ति परं शास्त्रमसिद्धं । हर इह । हरयिह । विष्ण इह । विष्णविह ॥ ॥ वृद्धिरादैच् ॥ ॥
आदैच्च वृद्धिसंज्ञः ॥ ॥ वृद्धिरेचि ॥ ॥ आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । गुणाप

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule

स्वरा द्वादिरेरिणोः परयोः वृद्धिरेकादेशः ४

म.सु. ॥५॥

वाऽढः। ~~अक्षैस्~~ कर्व। गंगौघः। देवैश्वर्यं। कृष्णैकत्वं॥ ॥एत्येधत्यूठ्सु॥ ॥अवर्णादेजा
द्योरेसोधत्यो रूठिवपरे पूर्वपरयोर्वृद्धिरेकादेशः स्यात। उपैति। उपैधते। प्रष्ठौहः। एजा
द्योः किं। उपेतः। माभवान्प्रेदिधत॥ अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानं॥ अक्षौहिणी सेना॥ स्वा
दीरेरिणोः॥ स्वैरं। स्वैरी। स्वैरिणी॥ प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु॥ प्रौहः। प्रौढः। प्रौढिः। प्रैषः।
प्रैष्यः॥ ऋतेच तृतीयासमासे॥ सुखेन ऋतः सुखार्तः। तृतीयेति किं। परमर्तः॥ प्रवत्सत
रकंबलवसनार्णदशानामृणे॥ प्रार्णमित्यादि॥ ॥उपसर्गाः क्रियायोगे॥ ॥प्रादयः
क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः। प्र। परा। अप। सं। अनु। अव। निस्। निर्। दुस्। दुर्। वि। आ
ङ्। नि। अधि। अपि। अति। सु। उत्। अभि। प्रति। परि। उप। एते प्रादयः॥ ॥भूवादयो धा

रामः ॥५॥

गादीनामृणे परतः वृद्धिरेकादेशः ३

6

Joint property of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः ।। २

तद्वः ।।।। क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः ।।। ।। उपसर्गादृति धातौ ।।।। अवर्णान्ताउ
पसर्गाद् ऋकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । प्रार्छति ।।। ।। वा सुप्यापिशलेः ।।। आउप
३ परे सर्गाद् ऋकारादौ सुब्धातौ वृद्धिर्वा । आपिशलिग्रहणं पूजार्थं ।। ।। अचोरहाभ्यां द्वे ।। य
शेवा । इति प्राप्ते ।। ।। शरोचि ।। हेन । प्रार्षभीयति । ।। एङि पररूपं ।।।। आउपसर्गादेङा
दौ धातौ परे पररूपमेकादेशः । प्रेजते । उपोषति ।। ।। अचोस्यादिटि ।।। अचामध्ये यो ऽन्त्यः
स उआदिर्यस्य तत् टिसंज्ञं स्यात् ।। शकंध्वादिषु पररूपं वाच्यं ।। तच्च टेः ।। शकंधुः । कर्कंधुः ।
कुलटा । सीमंतः केशवेशः । सीमांतोन्यः । मनीषा । हलीषा । पतंजलिः । सारंगः पशुपक्षि
णोः । सारंगोन्यः । आकृतिगणोयं ।। एवे चानियोगे । क्वेव भोक्ष्यसे । अनियोगे किं । तवैव ।।
।। ओत्वोष्ठयोः समासे वा ।। स्थूलोतुः । स्थूलौतुः । बिंबोष्ठः । बिंबौष्ठः । समासे किं । तवौष्ठः ।।।।

Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

अमिछ्आङि चास्य रूपमेकादेशः अकः सवर्णे चिपरे दीर्घे

म॰ सु॰ ॥६॥

॥॥ ओमाङोश्च ॥ शिवायोन्नमः। शिवेहि॥ ॥ अकः सवर्णे दीर्घः॥ एकादशः स्यात्। दैत्यारिः। श्रीशः। विष्णूदयः। होतृकारः॥ ॥ एङः पदान्तादति॥ पदांतादेङो तिपूर्वरूपमेकादेशः स्यात्। हरेव। विष्णोव॥ ॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोकेवेदेचैङंतस्य गोरति वाप्रकृतिभावः। पदांते। गोअग्रं। गोग्रं। पदांतस्य किं। चित्रग्वग्रं। पदांते किं। गोः॥ ॥ अनेकाल्शित्सर्वस्य॥ अनेकालादेशः शिच्च सर्वस्यैव स्यात्। इति प्राप्ते॥ ॥ ङिच्च॥ ङिदनेकालप्यंत्यस्य स्यात्॥ ॥ अवङ् स्फोटायनस्य॥ पदांते एङंतस्य गोरवङ् वाचि। गवाग्रं। पदांते किं। गवि॥ ॥ इंद्रे च॥ गोरवङिंद्रे। गवेंद्रः॥ ॥ दूराद्धूते च॥ दूरात्संबोधने वाक्यस्य

रा॰ म॰ ॥६॥

दूराद्धूतेयद्वाक्यं तस्य ... ङ्गिन्नस्या न स्यास्य गुरोः अपिशब्दात् अंत्य
स्य गुरोरगुरोः

7A

टेः प्लुतो वा ॥ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यं ॥ एते अचि प्रकृत्या स्युः । आगच्छ कृष्णा३अ
त्र गौश्चरति ॥ ह्रस्वं लघु ॥ संयोगे गुरु ॥ संयोगे परे ह्रस्वं गुरुसंज्ञं स्यात् ॥
दीर्घं च ॥ गुरु स्यात् ॥ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचां ॥ प्लुतो वा
दे३वदत्त । देवद३त्त । देवदत्त३ । गुरोः किं । वकारादकारस्य माभूत् । अनृतः किं
पा० कृष्णा३ । एकैकग्रहणं [illegible]र्थं ॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यं ॥ ईदूदेदन्तं द्विवच
नं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् । हरी एतौ । विष्णू इमौ । गंगे अमू ॥ मणीवोष्ट्रस्येति तु इवा
र्थे वशब्दो वा शब्दो वा बोध्यः ॥ अदसो मात् ॥ अस्मात्परा ईदूतौ प्रगृ
ह्यौ स्तः । अमी ईशाः । रामकृष्णावमू आसाते । मात् किं । अमुकेऽत्र । असति मात्

दृषद्दर्थे क्रियायोगे मर्यादाभिविधौ च यः ॥ एतमातं ङितं विद्याद्

म॰ सु॰
॥७॥

हलोर एकारोप्यनुवर्त्तेति ॥ ॥ चादयोऽसत्त्वे ॥ ॥ अद्रव्यार्थाश्चादयो निपातसंज्ञाः स्युः ॥ ॥ प्रादयः ॥ ॥ एतेपि तथा ॥ वस्तुस्वलक्षणं यत्र सर्वनाम प्रयुज्यते । द्रव्यमित्युच्यते सोर्थो भेद्यत्वेन विवक्षितः ॥ ॥ ॥ निपात एकाजनाङ् ॥ ॥ एकोऽजनाङ् निपात आङ्वर्जः प्रगृह्यः । इ इंद्रः उ उमेशः ॥ वाक्यस्मरणयोरङित् ॥ आ एवं तु मन्यसे । आ एवं किल तत् ॥ अन्यत्र ङित् । ईषदुष्णं ओष्णं ॥ ॥ ओत् ॥ ॥ ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः । अहो ईशाः ॥ ॥ संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे ॥ ॥ संबुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्यो ऽवैदिके इतौ परे । विष्णो इति । विष्णविति ॥ विष्ण इति ॥ ॥ मय उञो वो वा ॥ ॥ मयः परस्य उञो वो वा स्यादचि । किम्वुक्तं । किमु उक्तं ॥ ॥ ॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च

रा॰ म॰
॥७॥

अनार्षे इति किं । ब्रह्मबन्धविति इत्यब्रवीत् ॥ ० प्लुतवदुपस्थिते । उपस्थितो ऽनार्ष इतिकरणं । तस्मिन्परे प्लुतो ऽप्लुतवद्भवति ॥ सुश्लोक इति ॥ सुश्लोकेति ॥ २

अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकः॥ अप्रगृह्यस्याणोवसानेनुनासिकोवास्यात्॥ दधिँ॥ दधि॥ अप्रगृह्यस्यकिं॥ अग्नी॥ इ 8A

ऋत्यकः॥॥ पदांतस्थाइकोऋत्यचोवास्युः असवर्णेविधिः ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्नस्वरसंधिः॥ चक्रिअत्र। चक्र्यत्र। पदांतात्किं। गौर्यौ॥ नसमासे॥ वाप्यश्वः॥॥ ऋत्यकः॥ ॥ ऋतिपरेपदांतादकःप्राग्वत् ब्रह्मऋषिः। ब्रह्मर्षिः। पदांतात्किं। आर्छत॥॥॥ [illegible]॥

॥॥॥ इतिस्वरसंधिः॥ ॥ स्तोःश्चुना[illegible]॥॥ सकारतवर्गयोःशकारचवर्गाभ्यांयोगेशकारचवर्गौस्तः। हरिश्शेते। रामश्चिनोति। सच्चित्। शार्ङ्गिञ्जय॥ ॥ शात्॥ शात्परस्योक्तंन। विश्नः। प्रश्नः॥॥ [illegible]॥॥ ष्टुनाष्टुः॥ स्तोःष्टुनायोगेष्टुः। रामष्षष्ठः। रामष्टीकते। पेष्टा। तट्टीका। चक्रिण्ढौकसे॥॥ नपदांताट्टोरनाम्॥॥ पदांताट्टवर्गात्परस्यस्तोःष्टुर्न। षट्संतः। षट्ते। पदांतात्किं। ईट्टे। टोःकिं। सर्पिष्टमं॥ अनाम्नवति

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai ... Joint project of the ...

म॰सु॰ ॥८॥ नगरीला मितिवाक्यं ॥ष ल्लं ॥षएल वातिः ॥षल्ला गर्थः॥ ॥तोः षि॥ ॥नह
त्वं॥सन्नुः षष्ठः॥ ॥झलां जशोंते॥ ॥ पदांते झलो जशः॥ सुः॥वागीशः॥ ॥य
यरः पदांते तस्यानुनासिके परेनुनासिको वा
तेनुनासिकेनुनासिको वा॥ ॥
॥एतन्मुरारिः॥ एतन्मुखरिः॥ प्रत्यये भाषायां नित्यं तन्मात्रं॥चिन्मयं॥ ॥तो
लि॥ ॥परसवर्णः॥तल्लयः॥ विद्वांल्लिखति॥लस्यानुनासिकोलः॥ ॥उदः
स्थास्तंभोः पूर्वस्य॥ ॥उदःपरयोःस्थास्तंभोः पूर्वसवर्णः॥ ॥तस्मा
दित्युत्तरस्य॥ ॥पंचमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णांतरेणाव्यवहित राम॰
तस्य परस्य ज्ञेयं॥ ॥आदेः परस्य॥ ॥परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं॥ इ ॥८॥

अत्राघोषस्य महाप्राणस्य विवारस्य श्वासस्य सस्य लादेशाएव थकारः १

तिसस्य थः ॥ ॥झरो झरिसवर्णे ॥ ॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात्सवर्णे झरि ।
॥ खरि च ॥ झलां चरः स्युः खरि ॥ इत्युदो दस्य तः ॥ उत्थानं । उत्तंभनं ॥ ॥ झयो होन्यतरस्यां ॥ ॥ झयः परस्य हस्य वा पूर्वसवर्णः । नादस्य घोषस्य महाप्राणस्य
हस्य तादृशो वर्गचतुर्थः । वाग्घरिः ॥ ॥ शश्छोटि ॥ ॥ पदांताज्झयः परस्य श
स्य शस्य छो वा टि । तद्धिवः । तच्छिवः ॥ पदांतात्किं । विरप्शी ॥ छत्वममीति
वाच्यं ॥ तच्छ्लोकेन ॥ ॥ मोनुस्वारः ॥ ॥ मांतस्य पदस्यानुस्वारो हलि । हरिं वं
दे । पदस्येति किं । गम्यते ॥ ॥ नश्चापदांतस्य झलि ॥ ॥ नस्य मस्य वापदांतस्या
झल्यनुस्वारः स्यात् । यशांसि । आक्रंस्यते ॥ ॥ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ॥

स्वरिपरे

संचारस्य३

३ अमिति किं ॥ वाकूश्चोतति + झलि किं । मन्यते १

यवल्लेपरे हकारे मस्य यवला वास्युः ४

म·सु· ॥१९॥ शांतः ॥ वा पदांतस्य ॥ पदांतस्यानुस्वारस्य यथि परे परसवर्णो वा स्यात् ॥ सं
करोषि ॥ मो राजि समः क्वौ ॥ किबंते राज तौ परे समो मस्य म एव स्यात् ।
सम्राट् ॥ हे मपरे वा ॥ मपरे हकारे परे मस्य मो वा ॥ किम् ह्मलयति ॥ यवल
परे यवला वा ॥ कियूह्यः ॥ किंह्यः ॥ किव्ँह्वलयति ॥ किंह्वलयति ॥ किल्ँह्लादयति ॥ किं
ह्लादयति ॥ नपरे नः ॥ नपरे हकारे मस्य नो वा ॥ किन्ह्नुते ॥ किंह्नुते ॥ ङः सि
धुट् ॥ ङात्सस्य सस्य धुड्वा ॥ ङ्णोः कुक्टुक् शरि ॥ शरि परे ङकारणकारयोः कुक्टुकौ वा ॥ रामः ॥१९॥
स्य क्रमाद्धावयवौ स्तः ॥ षड्त्सतः ॥ षड्सतः ॥ ङ्णोः कुक्टुक् शरि ॥ वा
स्य क्रमादाद्यवयवौ स्तः ॥ प्राङ्क्षष्ठः ॥ प्राङ्षष्ठः ॥ सुगण्ट्षष्ठः ॥ सुगण्षष्ठः ॥ नश्च ॥ नांतात्सरस्यस
स्तः ॥ प्राङ्क्षष्ठः ॥ प्राङ्षष्ठः ॥ सुगण्टूषष्ठः ॥ सुगणषष्ठः ॥

शरि उ·कारणकारयोः कुक्टुकागमौ

अछेोऽम्चूछाम्चछौ शा॥ म्शा॥ विति चतुष्टयं॥ रूपाणा॥ मिह तुक् घत्व चलोपानां विकल्पनात्

10A

स्यधुग्धा॥ सन्त्सः॥ ॥ ॥शि तुक्॥ ॥ ॥पदांतस्य नस्य शे तुग्वा॥ सञ्छंभुः॥ सञ्छ्छंभुः॥
सञ्च्छंभुः॥ सञ्शंभुः॥ ॥ ॥ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यं॥ ॥ ह्रस्वात्परो यो
ङम् तदंतं यत्पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ङमुडागमः॥ प्रत्यङ्ङात्मा॥ सुगण्णीशः॥ सन्न
च्युतः॥ ॥ ॥समः सुटि॥ ॥ ॥समो रुः सुटि॥ ॥ ॥अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा॥ ॥ अ
त्र रु प्रकरणे रोः पूर्वस्यानुनासिको वा॥ ॥ ॥अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः॥ ॥ ॥ अनुना
सिकं विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः॥ ॥ ॥खरवसानयोर्विसर्जनीयः॥ ॥ ॥ ख
रि अवसाने च पदांतस्य रस्य विसर्गः॥ संपुंकानां सो वक्तव्यः॥ सँस्कर्ता॥ संस्कर्ता॥ ॥ ॥
॥ ॥पुमः खय्यम्परे॥ ॥ ॥अम्परे खयि पुमो रुः॥ पुँस्कोकिलः॥ पुंस्कोकिलः॥ ॥ ॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com